

A TOKAJI ÁTKELÉS (1849. JANUÁR 31.)

JACZKÓ ZSOLT

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc folyamán Tokaj szerepe, katonai jelentősége az országgyűlés és az OHB Debrecenbe költözésével rendkívüli mértékben megnőtt, mivel a császári csapatok számára kulcsfontosságúvá vált az ideiglenes főváros eléréséhez valamelyik tiszai átjáró megszerzése.¹ Tanulmányunk a folyón való átkelés megkísérlését megelőző néhány nap helyi eseményeit dolgozza fel, előzményként azonban röviden tekintsük át az 1848/49 fordulója utáni történéseket.

A haditanács január 2-án a haderő Tisza-vonal mögötti összpontosításáról döntött azzal a nyilvánvaló céllal, hogy az osztrákok átkelését megakadályozza „mert ha Pest elveszne is, a hazát védeni meg nem szűnünk”.²

A haditervet azonban, amely arra a feltételezésre épült, hogy Görgey elvonja a császári királyi főereget a Tisza-vonal elleni támadástól, módosítani kellett, mivel január 4-én Kassánál a Mészáros Lázár hadügyminiszter vezette felső-tiszai hadtestet súlyos vereség érte, és ezzel megnőtt annak a veszélye, hogy a honvédsereg nem lesz képes megállítani az ellenség előrenyomulását.³ Mészáros utódjává, Vetter Antal vezérőrnagy helyettes hadügyminiszter javaslatára a még csak 28 éves Klapka György őrnagyot,⁴ immár ezredest nevezte ki, aki január 13-án Tokajban a honvédsereg legfiatalabb hadtestparancsnokaként átvette a vezényletet és rövid időn belül jelentősen átszervezte a sereget.⁵ Klapka helyesen felismerve Schlick osztrák altábornagy szándékait, melyek egy tiszai átjáró elfoglalására irányultak, a következő lépésként Szemere kormánybiztos tiltakozása ellenére⁶ kiűrtette Miskolcot és csapatait valamint az erősítésként kapott Zákó István őrnagy dandárát (2 gyalogos zászlóalj, 2 huszár század, 11 löveg) Szerencs–Tokaj

¹ *Hermann Róbert*: A feldunai hadtest kapcsolata a politikai és katonai vezetéssel az 1849. évi téli hadjárat időszakában. Századok 1997. 131. 5. 1101–1102. Ugyanakkor Kazinczy Lajos honvédtábornok emlékirataiból megtudhatjuk, hogy Tokaj mellett állandó megfigyelés alatt tartották Tiszafüredet és Palkonyát is. AZT 1906. XI. 312.

² *Barta István* (szerk): Kossuth Lajos összes munkái (KLÖM) XIII–XIV. Kossuth Lajos az országos honvédelmi bizottság élén. I–II. Bp. 1952–53. A délutáni nyílt ülés jegyzőkönyvét közli KLÖM 941–952. lásd: *Barta István*: Az 1849. január 2-i haditanács és a főváros kiűrtése. Hadtörténeti közlemények. 1955/2.

³ *Hermann Róbert* (szerk): Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története. Bp. 1996. 246–247. MOL R 215 Vetter Antal iratai 2 tétel.

⁴ A Schlick elleni seregosztály vezényletét, miután Mészáros Lázár hadügyminiszter úr, részint meghülés, részint hófény által okozott szemgyöngöseség miatt lemondott, a HB Klapka György tábornoki ezredesre bízta. Megjelent Közlöny 1849. jan. 16.

⁵ Klapka György: Emlékeimből Bp. 1886. 77. Amikor január 13-án Klapka átvette a parancsnokságot, a következő nap már így írt Szemerének „ezen terhes hivatásom ügyeiben, amennyire azok a kormánybiztos úrnak körébe vágnak – nekem erélyes közremunkálása által segédkezett nyújtani szíveskedjék”. HL 1848–49. 9/204.

⁶ Klapka nem kezelte Szemerét teljhatalmú kormánybiztosként (január 11-i miskolci tartózkodása alatt föl sem kereste!), Szemere tudta ezt, hiszen így írt Klapkáról az OHB-nak. „Akárki legyen Klapka ezredest, kérem megírni neki, hogy én a kormány tagja és képviselője vagyok teljes hatalommal felruházva, s mint ilyennek tartozó egyetértésre utasítatik. OL OHB 1849. 955.

térségében vonta össze. Miközben Schlick január 17-én elszánta magát a támadásra és megindult Kassáról Szikszó felé, Klapka a Tarcal–Bodrogkeresztúr vonal mögé helyezkedett védőállásba.⁷ Az első előőrsi összecsapásra 2 nappal később Szántónál került sor, míg a főerők első komolyabb ütközete január 22-én Tarcalnál zajlott.⁸ A csata a császáriak támadásával vette kezdetét, melyet a lengyel Jerzy Bulharyn ezredes által vezérelt dandár pontos tüzelése sikeresen állított meg. Az ezt követő, Klapka által elrendelt gyalogsági szuronyroham (2 zászlóalj, lengyel századok) következtében, melyet huszárhoam is támogatott a császáriak egészen Mádíg voltak kénytelenek visszavonulni.⁹

Még ugyanezen a napon, január 22-én a Bodrogkeresztúr–Szezilong térségben lévő magyar jobbszárnyat is támadás érte, melyet a Schulz Bódog által vezényelt dandár itt is sikeresen hártott. Sőt, másnap Klapka segítséget küldött Schulz csapatainak és így a Dessewffy Arisztid dandárjával megerősített honvédsereg ezt a hadoszlopot is Mádíg vetette vissza, jelentős veszteségeket okozva ezzel az ellenségnek.¹⁰

Klapka tehát január 22-én és 23-án Tarcalnál illetve Bodrogkeresztúrnál megállította Schlick előrenyomuló csapatait. Ugyanakkor ezekben a napokban egymást érték a honvédsereg győzelmeiről szóló hírek. Perczel január 22-én Szolnoknál, 24-én Ceglédnél győzött és megérkezett a hír Bem gálfalvai győzelméről is.¹¹ Görgey a feldunai hadtesttel a bányavárosokban tartózkodott, igaz, már január 24-én a hadügyminisztérium tábornokari osztályának vezetője, Stein Miksa alezredes utasította, hogy 3000 embert hagyjon hátra a bányavárosok védelmére s „tüstént nyomuljon Kassára és támadja meg Schlicket, kit Klapka Tokaj felől visszatartand állodásában”.¹² Schlick lassú visszavonulása folytatódott, Szántó és Vizsoly közelébe húzódott és Boldogkőváralján rendezte be a főhadiszállását. Klapka óvatosan nyomult utána. Január 29-én Dessewffy az elővéddel Tállyán, Klapka csapatai nagy részével Mádón táborozott. Itt tudta meg, hogy Schulzig hadosztálya elérte Miskolcot, igaz, közeledéséről már tudott.¹³ Az osztrák erők ilyen mértékű megerősödése (10 000 osztrák állt szembe 8900 honvéddel) változást hozott az erőviszonyokban. Schlick csapatainak megközelítése azzal a veszéllyel járt, hogy a Miskolc felől előrenyomuló osztrákok Szerencsen át elérhetik Tokajt így két tűz közé kerül. Ugyanakkor az ellenség üldözését a lőszerhiány is akadályozta „puskátöltényünk nincs, csak 3000, pisztolytöltény 6395. E szerint rendkívül gyorsan kérek küldeni puskátöltényeket” – írta a magyar vezér az OHB-nak küldött jelentésében január 23-án este.¹⁴ Schlick és Schulzig csapatai január 26-án egyesültek Szikszón, Klapka pedig visszavonult a tokaji átkelőhely védelmére a Tarcal–Tokaj–Bodrogkeresztúr vonal-

⁷ MOL Vegyes 13 doboz d. sz.

⁸ A tarcali csatáról bővebben Justus János tarcali akkor volt római katolikus segédlelkész egykorú naplójából. Megjelent AZT IV. 1899. 347.

⁹ Görgeyt tájékoztatták Klapka sikereiről, hiszen a parancs szerint a két hadtestnek Miskolc és Tokaj között kellett volna egyesülnie. MOL Görgey lt. 6/10/e/3. Fasc. (oktatókönyv) Franciául és magyarul megjelent *Görgey István*: I. 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. I. Bp. 1889.

¹⁰ Kossuth január 27-én hosszú levélben mondott köszönetet Klapkának eddigi győzelmeiért. KLÖM XIV. 252–254. A bodrogkeresztúri csatáról bővebben Karsa Endre nemzetőr levelei. Közli : AZT X. 1909. 130–203.

¹¹ Hermann i. m. 1996. 254–258.

¹² MOL Görgey ltsz. 6/10/e/3. fasc.

¹³ A hadügyminisztérium utasította Klapkát, hogy küldjön egy zászlóaljat Tiszafüredre, s ebben értesítik Schulzig közeledéséről. MOL OHB 1849:926. illetve KLÖM XIV. 218–219.

¹⁴ *Borus József*: Dembinsky fővezérsége és a kápolnai csata. Bp. 1975. 82.

ra.¹⁵ Klapka január 26-án Tokajba hívta össze haditanácsát. Ő maga a tokaji hídfő védelmét a folyó jobb partján képzelte el. Tisztjei azonban meggyőzték arról, hogy a tarcali–bodrogkeresztúri állás az erős túlerő, illetve a Szerencs felőli bekerítés veszélye miatt nem tarthatók. A városban pedig túlságosan szűk a hely a védekezésre. Végül úgy döntöttek, átvonulnak a Tisza bal partjára és a folyó mögött foglalnak állást.¹⁶ Január 28-án kiürítették Tokajt és a sereg átkelt a Tiszán.

Az áthúzódo hadtest utóvédje tisztázatlan körülmények között felégette a tokaji hidat.¹⁷ Az eseményt Szemere közölte Kossuthal. Kossuth felháborodott, s másnap (29-én) szemrehányó levelet írt Klapkának. Feltette a kérdést „ha offenzíve előre akarunk menni, merre megyünk előre – és ha jó Görgey, merre egyesül önnel?”¹⁸ „Kossuth szerint a főváros mielőbbi visszafoglalásának előfeltétele az, hogy Klapka és Görgey hadtestei egyesüljenek és semmisítsék meg Schlicket. A Szemere által az alig egy éve épült híd felégetéséért felelőssé tett Friwiz Ferenc századost (aki valószínűleg félreértette Klapka utasítását) Kossuth azzal vádolta, hogy „ezen ember a hidat elégeti, s így Görgeyt, ha jönni talál Klapkától elvágja, veszélybe dönti, mert a tokaji híd elégetése által el van vágva.”¹⁹ Klapka utasította Csemelyi Lajos őrnagyot, vezérkarának főnökét arra, hogy mielőbb állíttassa helyre a hidat, mint jelentésében írja „nekünk előre kell mennünk, hogy a kombinált operációt lehetővé tegyük, és Görgey tábornokot ne tegyük ki verecsének.”²⁰ A következő napon, január 30-án a magyar sereg elrendezése a következő volt. Balszárnyon Bulhasin dd. Nagyalunál és Eszlárnál, a centrum Dessewffy és Gedeon dd.-ok Rakamaznál, jobbszárnyon Sulz Szabolcs Tímár községnél illetve Balsánál.²¹ Végül Kossuth utasítására a Perczel Mór hadtestéből 4000 fő már Tiszalöknél járt Klapka segítségére sietve.²² Schlick támadása január 31-én indult Tokaj ellen. Pergen Keresztúr, Fiedler Tarcalon át, a Parrot dd tartalékban maradt. Az osztrák tábornok szerint átkelésre alkalmas helyek Tokajnál és Tiszalöknél voltak. De az utóbbi átkelési kísérlethez a tokaji csapatait kellett volna meggyöngyíteni, viszont tudomása volt a Perczel hadtestből elvont hadosztály Tiszalöknél való táborozásáról.²³ Schlick csapatából a Fiedler dd vonult be elsőnek Tokajba. Csapatára a Kistokajban maradt 35–40 honvéd rálőtt, majd a Tisza jegén áthúzódo a túloldalra. Rakamaz előterében a folyóparton Zákó őrnagy zászlóaljja erős puskatűzet zúdított Tokajra. Fiedler röppentyűi felgyújtották ugyan a fedezékül szolgáló kazlakat, de a honvédek kitartottak. Mikor lőszerük elfogyott, a Gedeon dd-ből érkezett segítség, s együttesen üzték vissza a 3. század jegén átkelni szándékozó osztrák gyalogosait.²⁴ Dessewffy dd-a is bekapcsolódott a harcba, Rakamaztól északra az ismét jegén támadó osztrák századokat visszaverték. Tokajban igen szűk a hely, tulajdonképpen sem a gyalogság, sem a tüzérség nem tudott kibontakozni. A 34. zászlóalj löszert vételezve visszatért a folyó bal partjára és erős gyalogsági tűz alatt tartotta a másik oldalt. Az osztrák gyalogság még a partra sem tudott lejutni. Klapka felismerte a vá-

¹⁵ Klapka már a jelentésében közölte, hogy szívesen támadna ugyan, de nincs lőszer. Ha Schlick és Schulzig hadosztálya egyesül, akkor a január 21-i haditervet fogja követni. (Tarcal–Tokaj vonal) MOL OHB 1849. 999.

¹⁶ KLÖM XIV. 283–284.

¹⁷ MOL Dembinsky ir. 2. k. No. 40.

¹⁸ MOL Klapka ir. 1. cs. 3 tet.

¹⁹ KLÖM XV. 883–886.

²⁰ MOL Görgey ltsz. 6/19. fasc. oktatókönyv.

²¹ Klapka i. m. 83.

²² OL OHB 1849:1307.

²³ Karsa Endre nemzetőr levelei. AZT X. 1905. 241.

²⁴ Hermann i. m. 1996. 264–265.

rosban rekedt osztrákok mozgásképtelenségét. 1 db 6 fontos, 12 db 12 fontos üteget közvetlenül a folyópartra állíttatott, s onnan lövette ágyúból a várost, illetve a Tisza jegét is felszaggatták a lövedékek. Szétzilálta az ellenséges gyalogságot Tokajban, tüzérségük akcióképtelen (a Tisza-parton felállított röppentyűs üteget, mely lőtte a honvédeket, az egyik ágyú parancsnoka, Máté József tüzemester a Tisza jegére levitt ágyújával kilőtte), kivonultak a városból, a zsinagógában felhalmozott lőszerkészlet a magyar ágyútűz hatására felgyült. Már leszállt az est, mikor Schlick tábornok parancsot adott a visszavonulásra. A megfigyelésre két század Tokajban maradt. Fiedler Tarcalra, ő maga pedig Mádra vonult. A veszteségek viszonylag jelentéktelenek voltak (jelentős gyalogsági összecsapás nem történt). Osztrák veszteség: 3 halott, 11 sebesült. Magyar veszteség 5 halott, 18 sebesült.²⁵

Schlick, aki csak február első napjaiban hagyta el Tokaj-Hegyalját, a tokaji átkelésről így írt Windisch Graetz hercegnek szóló jelentésében:

„A Debrecen elleni támadás, a tokaji átkelőhely elfoglalásával, csak nagyobb erőkkkel és csak kemény fagy esetén lehetséges. Ha eljön az olvadás, a Debrecen elleni hadművelet a legközelebbi jövőben lehetetlen!”²⁶ Ez volt a kapitány első és egyben utolsó átkelési kísérlete is. Február 1-jén Tokaj nagy része magyar ellenőrzés alatt állt. Klapka a január végi győzelmeivel biztosította a Tiszántúlt és Debrecent megóvta egy északi támadástól.

A CÁRI CSAPATOK TOKAJBAN 1849 NYARÁN

A tokaji átkelőhely sikeres megvédése után Tokaj katonai szerepe 1849. tavaszán a hadszíntér nyugatabbra tolódásával háttérbe szorult. A híres tavaszi hadjáratban a magyar csapatok egyik győzelmet a másik után aratták az osztrákok felett úgy, hogy az ország 1849. április közepéig – kevés kivételtől eltekintve – saját erejéből felszabadult az idegen megszállás alól. Ausztria helyzete kritikussá vált, s egy külső segítség igénybevétele egyre inkább elkerülhetetlennek látszott.²⁷ A Habsburgok a cári Oroszországra számíthattak, amelynek érdeke fűződött a monarchia fenntartásához, nem csupán dinasztikus szolidaritásból, hanem valódi biztonsági érdekből.²⁸

1849. június 12-én I. Miklós cár a Duklai-hágón át Magyarországra vonuló csapatait, I.–V. hadtesteket megáldotta, s a közel 200 000 főnyi sereg vezényletét Paskievics varsói hercegre (táborszernagy) bízta, majd visszatért országába.²⁹ Az orosz intervenció kezdetét vette. „Az erőviszonyok katasztrofálisan eltolódtak. A harc katonailag eldőlt. Az országot csak az erők forradalmi mozgósításával, egy Napóleon katonai zsenialitásával lehetett megmenteni, s csak akkor, ha ... a hadvezéri tévedések sorozata és az

²⁵ OL OHB 1849:1307. Szemere Bertalan jan. 31-i esti jelentése az OHB-nak.

²⁶ Kriegsarchiv, Hauptermee Windisch-Graetz 1849.2/22. ½ (fordítást tartalmaz).

²⁷ Herman Róbert (szerk.): Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története. Bp. 1996 316.; Stefan Kovats: 1849. évi orosz intervenció. In: Századok, 1991/125. 3–4. 268–297.

²⁸ Herman i.m. 322–325. *Andics Erzsébet*: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben Bp. 1965. III. 311: melyben számunkra érdekes levéltöredéket találunk. Gróf Dessewffy Emil írta Jósika Samu bárónak: „Az biztos, hogy a jelen pillanatban Európában csak egy hatalom van, amelyik az alattvalóit a feltörő eszmék anarchiája ellen meg tudja védeni és az az orosz. Az ok egyszerű mert még az valódi monarchia.”

²⁹ Ivan Fjodorovics Paszkievics 1782–1856 Jereván grófja, Varsó hercege I. Herman i. m. 351.

együttműködés teljes hiánya lehetővé tette volna a hatalmas túlerő egyenkénti felmorzsolását.”³⁰

A nyugat felől támadó, kb. 170 000 fős császári-királyi seregeket az időközben felmentett br. Welden tábornagy helyére kinevezett, br. Haynau altábornagy vezette.³¹ Paskievics Északkelet-Magyarországról a Duna–Tisza közéig maga előtt űzte Dembinszky 10–12 000 fős gyatrán felszerelt seregét, így jutva ki az Alföldre. Onnét az ország fővárosa felé vonult óvatosan. Az orosz és az osztrák katonai vezetés bár egymással szoros kapcsolatban állt, a cári vezérkar mégis egyedül, egyetlen nagy csatában kívánta megsemmisíteni a magyar honvédsereget.³² Magyarország sorsa megpecsételődött. Világossá vált, hogy a magyar hadaknak a továbbiakban minden külső segítség nélkül, egymagában kell felvennie a harcot Európa két legnagyobb és együttvéve több mint kétszeres erőfölényt élvező hadseregével.³³

A felaprózódott magyar hadak számára (kb. 160–165 000 fő) három haditerv készült. Az időben legelső, Klapka Györgyé, az volt (máj.–jún. fordulóján), hogy szétszórva a magyar csapatokat az országhatáron kell feltartóztatni az ellenséget. Az osztrák felvonulás a Vág vonalra, majd az orosz betörés ezt a tervet fölöslegessé tette. Görgey elképzelése szerint, csapataival Komárom várára támaszkodva a Vág mentén döntően megveri Haynau csapatait, majd a többi magyar sereggel egyesülve próbál szerencsét az oroszok ellen. Még ki sem derült, hogy Görgey ezt nem tudja megvalósítani, mikor a pesti haditanács minden magyar haderő délvidéki koncentrációja mellett döntött, átengedve ezzel az ország területének nagy részét az ellenségnek.³⁴

Míg Paskievics Miskolc – ellenállás nélküli – megszállása után a Miskolc–Hatvan–Pest útvonalon nyomult rendkívül óvatosan előre a I–II–IV hadtesttel, addig a IV. Cseodajev altábornagy vezette hadtestnek más feladat – a forradalomban oly fontos szerepet betöltő városnak, Debrecennek az elfoglalása – jutott. S itt jelentkezett a magyar hadvezetésnek az a hibája, hogy a nyugati hadszíntéren zajló küzdelem hevében nem gondolt – az orosz betörés ellenére sem – a tiszai átkelőhelyek védelmére.³⁵ Az orosz katonai vezetés a magyarok ellen az utolsó pillanatig lovagias és korrekt volt, a magyar hadsereget miután harcban megismerték becsülni is megtanulták és úgy kezelték, mint egy reguláris, fegyelmezett sereget. Az orosz udvar több tagja, magas rangú politikusok és katonai vezetők, köztük maga Nesselrode miniszterelnök is, figyelmeztették I. Miklós cárt, hogy ne helyeselje az osztrákok elhibázott magyarországi törekvéseit és ajánlották neki, hogy egy kiengesztelődségi politikára beszélje rá.³⁶

A cári csapatok bevonulásáról, működéséről számos magyar forrás (útikönyv, naplójegyzet, emlékirat) maradt ránk,³⁷ de a Tokaj környéki harcokról a legtöbb infor-

³⁰ Váradai Géza: 1848. Te csillag. Bp. 1976. 29.

³¹ Haynau 1786–1853. a hesseni választófejedelem és hírhedt „katonakereskedő” I. Vilmosnak és egy hanau zsidó gyógyszerész lányának, Rebeka Ritternek volt a törvénytelen gyermeke. L. Stefan Kovats i. m. 295.

³² Paszkievics nem akarta elért hadi hírnevét kockáztatni, ezért is akart minél hamarabb útközetbe bocsátkozni a magyar honvédsereggel. Herman i. m. 350–352.

³³ Szijj Jolán (szerk.): Saját kezébe ott, ahol... Bp. 1998.; Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténeti Levéltárban őrzött irataiból. 17–18. ; I. még Katus László (szerk.): Magyarország története 1848–1890. I. Bp. 1987. 392–393.

³⁴ Katus László i. m. 395–400.

³⁵ A tiszai átkelőhelyek védelmére (Tiszalök, Dob, Tokaj) számottevő magyar haderő nem állt rendelkezésre, hiszen a tavaszi hadjárat idején a hadszíntér jóval nyugatabbra tolódott.

³⁶ Stefan Kovats i. m. 289–290.

³⁷ A legjelentősebb, tokaji csatával kapcsolatos magyar források: Klapka György: Emlékeimből Bp. 1886.; Görgey Artúr : Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években Bp. 1911.; Barta

mációt mégis az orosz hadsereg tisztjeinek visszaemlékezéseiből nyerhetjük, melyek a háború átfogó értékelésének igényével fellépő hadtörténeti munkáknak tekinthetők.³⁸ A szabadságharc utolsó szakaszának igen fontos forrásai ezek, mert bemutatják az orosz tisztikar Magyarországról, az osztrák–magyar viszonyról alkotott elképzeléseit, értékelik a cári hadsereg élelmezési, betegellátási és utánpótlással kapcsolatos nehézségeit, ütközetleírásokat közölnek, felhívják a figyelmet az orosz és osztrák szövetségesek közötti nézeteltérésekre, a cári tisztek egy részének a magyarok irányában megnyilvánuló rokonszenvére és nyilván egészen más szemmel nézik és értékelik az eseményeket és azok szereplőit. A továbbiakban Pjotr Alabin ezredsegédtiszt és Leontyin Nyikolai báró emlékiratait is figyelembe véve, de fő forrásként Mihail Lihutyin – a magyarországi hadjárat idején a Cseodajev tábornok parancsnoksága alatt álló IV. hadtest törzsében volt tisztként beosztva – naplótöredékére támaszkodva elevenítjük fel a tokaji csata eseményeit, aki visszaemlékezésében az egész hadjárat áttekintésére törekszik, de legaprólékosabban természetesen hadtestének működéséről szól. Ez az a hadtest, mely júniusban felvonult a Felső-Tisza-vidékére és ez állt Görgey seregével szemben 1849. július 23–26-án Miskolc környékén, de Görgey átkelését a Tiszán többszöri összecsapással sem sikerült megakadályoznia.³⁹

A IV. hadtest vezetői Cseodajev gyalogsági tábornok, Veszelitszkij ezredes vezérkari főnök, majd az őt követő Glinka-Mavrin ezredes voltak. Összlétszáma meghaladta valamennyivel a 44 000 főt, összetétele:

- 4. könnyűlovas hadosztály: Zassz altábornagy vezetésével
- 32 lovasszázad = 5001 fő
- 11. gyaloghadosztály: Belogusev altábornagy vezetésével
- 16 gyalogzászlóalj = 14.113 fő
- 4. tüzérhadosztály = 112 löveg és 2903 fő
- kozákalakulatok: Kuznyecov altábornagy vezetésével
- 30 lovasszázad = 4416 fő és 24 löveg

A harcoló alakulatok létszáma tehát 39 830 fő és 136 löveg volt. Az egyéb alakulatoké: 4353 fő. Összlétszám: 44 183 ember.⁴⁰

A visszaemlékezésekben több helyen találunk olyan leírásokat is, melyek Tokaj városának akkori képét, valamint a helyi polgárok jellemét igyekeznek bemutatni. Néhány a szemléletes, érdekes ábrázolások közül, először Pjotr Alabin naplójából: „Tokaj kellemes kisváros, egyvonalban terül el a szőlővel beültetett, a Tisza partjáig nyúló hegyoldallal, s itt a folyó túlsó partján kezdődik a beláthatatlan nagyalföldi síkság. A város kőből épült. A földszintes, de szintén kőből épült, cseréptetős házak közt sok emeletes házat is láthatunk. A kereskedőházak sokaságából – noha a boltok nagyobb részét most zárva tartják – következtetni lehet a város kereskedelmének, elsősorban a nagybani borkereskedelemnek a fejlettségére. Tokajon nincs különösebb látnivaló, kivéve a hegy lábánál található, úgynevezett orosz negyed, amely tulajdonképpen csak számunkra, oroszok számára érdekes. Anna Joanova uralkodása idején vásárolta meg e területet az orosz cár itt élő megbízottja, ... A cár emberének feladata volt, hogy bort szállítson az

István (szerk.): Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai Bp. 1955.; Breit József: Magyarország 1848–49. évi függetlenségi harcának története Bp. 1897.; Görgey István: 1848 és 49-ből Bp. 1885.; Mészáros Károly: Kossuth levelei a szabadságharc hadvezéreivel 1848–49-ben Ungvár 1862.; Czetz József: Bem Erdélyi hadjárata 1848–49-ben Hamburg 1850. ném. ford. Kovács Endre: Bem József Bp. 1954.

³⁸ Katona Tamás (szerk.): A magyarországi hadjárat. 1849. Bp. 1991. 10–12. (Válogatás az orosz résztvevők visszaemlékezéseiből)

³⁹ Szijj Jolán i. m. 17–18.

⁴⁰ Katona i. m. 820–822. Részletes tájékoztatást nyújt az orosz hadtestek összetételéről, felépítéséről.

udvarnak, a bort itt vásárolta fel, gondozta, s vezette a tizenöt évre bérelt szőlő- és gyümölcsös kerteket is”.⁴¹ Ugyanerről Lihutyin a következőképpen szól: „A mind Eperjesnél, mind Kassánál kisebb város a Tisza jobb partján fekszik, a Kárpátok utolsó magas nyúlványa és a folyó közötti szűk völgyben szinte csak egy utcaként nyúlik el. A hegyet a legtetejéig szőlő borítja, mégpedig az, amelyből a legdrágább édes, tokaji bort készítik”, míg a helyiekről az alábbiakat írja: „A magyarok semmiféle gyűlöletet nem mutatnak ki, házukban, családjuk körében, vendégszeretettel, szívélyesen fogadtak bennünket. A harciasságból fakadó tekintélyt már csak a legendák őrzik.”⁴²

A főparancsnok a IV. hadtestet Tokajhoz küldte, hogy az ottani hidat vegye birtokba, ha le van rombolva, állítsa helyre és a város megszállása után hidfőállással biztosítsa azt. A Tokajba vonuló IV. hadtest nem teljes erejével, létszámával vett részt a akcióban: 25,5 gyalogszázalaj; 22 lovasszázad; 98 löveg, összesen: 27 100 fő.

Ehhez már a város elfoglalása után csatlakozott az ugyancsak a hadtestbe tartozó: 11. gyaloghadosztály egyik ezrede.

Igy Cseodajev csapatai kb. 30 000 emberre egészültek ki.⁴³

1849. június 28-án került sor Tokaj városa és a tiszai átkelőhely elfoglalására.⁴⁴ A IV. hadtest előőrsei, a doni kozákok két oszlopa Kuznyecov atamán altábornagy vezetésével elérték a várost. Először a fogadásukra küldött polgárokkal találkoztak, akik azt állították, hogy a városban nincs ellenség. Az utcákban széthúzódozó kozákokra azonban a Tisza túlsó oldaláról ágyútüzet nyitottak a magyarok, a házakból pedig – mint a későbbiekben kiderült – puskával lötte őket a lakosság. Amikor a cári tüzérség megérkezett, kilötte a Tokajra irányított két kis magyar ágyút és kb. egyórás tüzpárbaj után a magyarok visszavonultak. Ezt követően a csapatok, melyek a Tokaj melletti síkon gyülekeztek (1 lovasdandár és 2 doni kozákezred) bevonultak a városba, és 8 ágyút (később még kettőt) felállítottak a part menti fűzfák menedékében. Megkezdődött a szabad rablás, fosztogatás, a tisztek kifejezett rosszallása ellenére. Ahogyan Lihutyin fogalmaz: „Az ilyesmit egyébként nagyon nehéz megakadályozni, mert a katonák szemében ugyanis alattomoságnak hat, ha a békés lakosság beleavatkozik a háborúba és ilyenkor kegyetlen bosszút állnak.”⁴⁵ Tokaj feldúlását, kirablását mégis eltitkolták.

Bár Lihutyin nem említi visszaemlékezésében, br. Nyikolai naplója annál részletesebb a Tisza túlsó partjára való átkelés kérdésében. „Először a 41., 51. doni kozákezred keresett gázlót lefele az átkeléshez. Gázlót nem találtak, a part pedig olyan meredek volt, hogy lóval nem tudtak leereszkedni a vízhez. Ekkor az 51. ezred 6 szotnyája, élén parancsnokával Gubkin őrnaggyal ruháját ledobva, egy szál karddal a vízbe vetette magát, átúszta a folyót és támadást intézett a túlsó parton felállított hídrészek ellen. Az orosz ágyúk és karabélyok egyfolytában szórták a magyarokra a tüzet, akik ettől megzavarodtak és Rakamaz felé vonultak vissza. A magyarok négy halottat és tíz sebesültet hagytak a táborukban. Az orosz veszteség két halott és öt sebesült volt. Az orosz elővéd a magyarok által előző nap szétszedett úszóhidat helyreállítva, még aznap átkelt a túlsó partra.”⁴⁶

⁴¹ Katona i. m. P. V. Alabin 179. (aki a 22. számú kamcsatkai vadászrezred ezredsegéd tisztje volt)

⁴² Katona i. m. M. D. Lihutyin 685. Aki meglepő rokonszenvvel írt a magyarokról, sok hasonlóságot fedezett fel a magyarok és a szlávok között, a magyar rónát az orosz sztyeppékhez hasonlította.

⁴³ Katona i. m. M. D. Lihutyin 684–685.

⁴⁴ Herman i. m. 360. Kuznyecov altábornagy a IV. orosz hadtest kozákjaival elfoglalta a tokaji átkelőt a Knezics vezérőrnagy vezette csapatoktól.

⁴⁵ Katona i. m. M. D. Lihutyin 688–689.

⁴⁶ Katona i. m. L. P. Nyikolai 283–284.

Lihutyin még arról is beszámol, hogy a magyarok Rakamazon nagy mennyiségű sót, zabot és ökröt hagytak.⁴⁷

Tokaj megszállására a Beloguzsev altábornagy 11. gyaloghadosztályának egyik ezrede maradt hátra július 1-jén. Ugyanakkor a főserég elindult Miskolcra Pest felé, a IV. hadtest többi része pedig Paskievics parancsát követően Debrecen felé indult, hiszen a volt ideiglenes főváros és környéke hadászatiilag „kiürült”, mivel a magyar főerők főleg a főváros és Komárom között koncentrálták.⁴⁸

A stratégiai fontosságú, 60 000 lakosú civisváros, gazdagságával és a körülötte felhalmozott nagy mennyiségű élelmiszerkészlettel is felkeltette a köztudomásúlag „portyázó” oroszok érdeklődését.

Cseodajev csapatai július 3-án foglalták el Debrecent. Ultimátumuk: a lakosságtól 24 óra leforgása alatt 6000 csetverty (4000 q) lisztet és egyéb élelmet, elszállításukhoz pedig legalább 1000 fogatot követeltek. Amíg a városban tartózkodtak, a katonáknak a szabad rablás is megengedett volt. Július 5-én a főparancsnoktól azt az utasítást kapták a IV. hadtest egységei, hogy a sereg főerőivel való egyesülés céljából, ne Polgár–Tiszafüred felé vonuljanak vissza, hanem a korábbi útvonalon, Tokaj irányába.⁴⁹

A hadtest július 6-án hagyta el a megsarcolt Debrecent és július 8-án már Rakamazon volt, ahol fedezetet biztosított az élelemmel megrakott és betegekkel megtelt végtelen kocsisor átkeléséhez a folyón. A IV. hadtest Tokajból, hogy a főerőkkel egyesüljön, a Tisza jobb partján, Tarcalon és Szerencsen át Körömrre vonult. Két zászlóalj a betegeket Kassára kísérte, két másik pedig négy ágyúval, az ezredparancsnokkal Rot vezérőrnaggyal az élén Miskolcra vonult.⁵⁰

A cári hadak mozgását nehezítette, az időközben a katonák körében elterjedt kolerajárvány, amely jelentékeny veszteségeket okozott a seregnek. A kolerajárvány mértékéről Lihutyin részletesebben ír: „Csapataink Tokaj alatt három napot töltöttek és rendkívül sokat szenvedtek a vidéken már elterjedt kolerától. A betegség – amelynek első jelei Bártfán mutatkoztak – mire elértük a Tiszát, az egész hadseregben, különösen IV. hadtestben aggasztó méreteket öltött. Egy nagy ütközet kétségtelenül kevesebb áldozatot követelt volna tőlünk.”⁵¹ A betegség nagymértékű kifejlődéséhez hozzájárulhatott a tisztaság hiánya, a kimerültség, a rekkenő hőség és a piszkos víz, a szabadban, pusztán, nyirkos földön alvás, táborozás, a Tisza alsó völgye mélyen fekvő – a táborok általában a folyók mentén helyezkednek el – mindez jó táptalaja a lázas betegségeknek, a sok éretlen, savanyú gyümölcs fogyasztása.

A magyar főserégnek, miután nem sikerült szabaddá tenni az utat a Tisza–Maros szöge felé, az egyetlen lehetséges út a Duna bal partján vezetett. Ez akkor már az orosz csapatok ellenőrzése alatt állt, így más választás nem lévén Görgey július 12-én megindította csapatait, a komáromi vár őrségének alapos megerősítése után.⁵² A visszavonulást azonban már Vácnál, július 15-én megállította egy orosz különítmény, így Görgeynek más útvonalat kellett választania, ezért északkelet – Losonc, Miskolc, Debrecen – felé fordult (megőrizve serege épségét). Ez azt is jelentette, hogy a már Tiszánál álló orosz

⁴⁷ *Katona* i. m. M. D. Lihutyin 690.

⁴⁸ *Katona* i. m. M. D. Lihutyin 698–699. Debrecen – mint a forradalom egyik központja – elfoglalása a cári csapatok számára létfontosságú volt, ugyanakkor nem nélkülözhetők a város víz-, élelmiszer- és gyógyszerkészletei sem.

⁴⁹ *Katona* i. m. M. D. Lihutyin 703–704. Polgártól a Tiszáig az út szinte járhatatlan volt, a folyón való átkelés szinte lehetetlennek tűnt az előző napok esőzése miatt.

⁵⁰ Uo. 712–713. Rot tábornok Miskolcon a parancsnokságot is átveszi.

⁵¹ Uo. 693–694.; *Herman* i. m. 360–370.

⁵² *Sziji* i. m. 17–19.

csapatok háta mögött, azok utánpótlási vonalát keresztezve kellett a három magyar hadtestnek menetelnie. A manővert Szerencse kísérte, néhány kisebb ütközet után 22-én Görgey már Miskolc közelébe ért. Az eldöntetlen váci csata után lassan visszafelé (Miskolc) mozgó Paskievics vezette orosz főerő Gyöngyösnél, Mezőkövesdnél is várta, hogy a magyar sereg délnek fordul. Görgey azonban számos meglepetést tartogatott még az orosz hadvezetés számára,⁵³ s itteni felbukkanása a cári vezérkar számára több kombinációs lehetőséget vetett fel:

Nem tudják elválni Magyarországnak középső részétől.

Ha északkelet felé fordul, elvágja az utat az orosz utánpótlás számára Galícia felé.

Tokajon keresztül átjuthat a Tiszántúlra (1. délvidéki magyar erőkoncentráció!) és ellenőrzése alá vonja a folyó mindkét partján elterülő síkságot.

Görgey seregének hozzávetőleges létszámáról egy Miskolcra kivetett élelmiszerbeadási kötelezettség alapján is tudunk (1849. júl. 22.).⁵⁴ Eszerint: 28 000 gyalogos, 8000 lovas, 80 löveg melletti tüzérlétszámmra vetették ki a városra ezt az élelmiszer mennyiséget.

A magyar sereg utóvédje három Miskolc környéki ún. késleltető összeütközésben vette fel a harcot a IV. hadtest ellen: júl. 23-án Harsánynál, júl. 24-én Görömbölynél, majd Miskolcot kiürítve 25-én Zsolcánál. Ennél a harmadik összecsapásnál az a különös helyzet állt elő, hogy egész napi ágyúzás után a két szembenálló összecsapás nélkül hátrált meg egymás elől. Görgey a Hernád mögé vonult vissza.⁵⁵ A csata közben érkezik Paskievics parancsa Cseodajevhez: „Ha elkezdtek, akkor is szakítsák félbe az ütközetet. Visszavonulás Ábrányig, Miskolcon csak elővédet hagyva.”⁵⁶ Ti. az orosz fővezér jelentősen túlbecsülte Görgey feldunai haderőit és a IV. hadtest súlyos vereségétől tartott. Nem akart és nem mert kockáztatni!

Miközben Görgey csapatai a Hernád mögé vonultak vissza, s a fővezér július 25–29 között Szerencsen, a várban rendezte be főhadiszállását.⁵⁷ Ugyanakkor július 28-án Görgey útban Tokaj felé, Gesztelynél összecsapott Grabbe osztagával és vereséget mért rá. Másnap Görgey serege Tokajnál átkelt a Tiszán s megindult Arad felé, ahová később a kormány is költözött. Mindeközben az orosz csapatok vezére, Paskievics hiába erőltette volna a harcot, Görgey folyamatosan, ügyesen manőverezve kitért a jelentős túlerő elől. Ezért nem maradt az orosz fővezér előtt más választás, csak az állandó üldözés. Nyikolai báró fogalmazása igen találó, amint kiderül, hogy Görgey átkelt Tokajnál a Tiszán „Azonnal elhatározottam, hogy Debrecenbe vonulunk, Cseodajev tábornok osztagából leválasztották a 12. hadosztályt és a 8. hadosztály egyik dandárát és ezek azt a parancsot kapták, hogy vonuljanak Tokaj irányában, Dobnál létesítsenek átkelőhelyet a folyón, majd csatlakozzanak Sacken tábornok erőihez, melyeknek Tokajban kell maradniuk.”⁵⁸ A sokszoros túlerőben lévő orosz csapatok most már a győzelem biztos hitében haladtak előre. Tokajnál július 31-én a feldunai hadtest utóvédét, a Zöldi Antal százados

⁵³ Herman i. m. 365.; *Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években.* Bp. 1911. I.

⁵⁴ Katona i. m. M. D. Lihutyin 735.

⁵⁵ Herman i. m. 380–385.

⁵⁶ Katona i. m. L. P. Nyikolai 305.

⁵⁷ Görgey főhadiszállása Szerencsen volt július 25–29 között. Számos, számunkra fontos levél, utasítás, jelentés található a Hadtörténeti Levéltárban (HL. 1848/49: 40/172.; HL. 1848/49: 40/176.; HL. 1848/49: 40/278.) melyekből kitűnik, hogy a július 29-i tokaji átkelést tudatosan készítette elő, ugyanakkor valószínűleg itt lövetett föbe néhány tisztet, aki a harcmezőről megfutamodott. Katona i. m. M. D. Lihutyin 774.

⁵⁸ Katona i. m. P. V. Nyikolai 312–313.

által vezetett mintegy 300–350 főnyi kicsiny sereget szinte letarolták. Az oroszok elvonulása után visszatért a császári közigazgatás a Hegyalja fővárosába.⁵⁹

Augusztus 2-án az oldalvédet képező I. hadtest (Nagysándor) Debrecennél szenvedett vereséget, de ez nem akadályozta jelentősen a magyar sereg mozdulatait. Görgey élhadteste 9-én már Aradon volt. Augusztus 9-én a Bem-féle sereg megütközött Temesvárnál az osztrák főszereggel. A csata azonban a magyar sereg teljes összeomlását eredményezte. E döntőnek bizonyult vereség után a legnagyobb magyar hadsereg, Görgey 30 000 fős serege maradt, amely egyedül nem vehette fel a harcot. A diktátorsággal felruházott Görgey számára egyetlen lehetőség maradt, letenni a fegyvert. Ez augusztus 13-án Világosnál következett be. Ezután sorban megadták magukat a várak is, utoljára október 2–4 között kiürítették Komáromot is.⁶⁰

A magyar szabadságharc leverése után 1849-ben felvetődött a kérdés, s még ma is vitatják, hogy Ausztria orosz segítség nélkül, saját erejéből legyőzhette volna-e Magyarországot. Az orosz tábornokok azt állították, különösen a krími háború idején, amikor Oroszország az osztrákok „hálátlansága” miatt el volt keseredve, hogy Ausztria orosz segítség nélkül sose tudta volna Magyarországot legyőzni. Mindenesetre tény, hogy a császári-királyi haderő egyedül – akkor és ott – nem tudott volna elbánni a magyar honvédsereggel, s ennek nyilvánvaló oka az volt, hogy Ausztria elkövette 1848/49-ben azt a számára majd végzetessé váló hibát, hogy lebecsülte a magyarság politikai és katonai szervező és rögtönző képességét. A bécsi megmerevedett harcászati szisztéma egyszerűen figyelmen kívül hagyta a magyar nemzeti sereg intézményének rohamos fejlődését, hiszen a néhány hónap alatt életre hívott haderő Európa egyik legszámottevőbb hadseregét arra kényszerítette, hogy szövetségest keressen.⁶¹

⁵⁹ *Angyal Béla* (szerk.): Szerencsi járás monográfiája Szerencs 1955. 168–169. Zöldi Antal kapitány a 89. honvédszászlóalj egy tüzérsztyályaival és két négyfontos selmeci ágyúval fedezi a honvédcsoportok visszavonulását, csak amikor egy a Tiszán lóháton átkelt kozák csapat bekerítése veszélyeztette, volt kénytelen meghátrálni.

⁶⁰ *Katus* i. m. 428–430.

⁶¹ *Stefan Kovats* i. m. 290.